

אמין אל-מהדי הדעה האחרת: בזכות הדמוקרטיה והשלום
 תרגום: מרסל ורוד שגיב. תל-אביב: קו אדום, הקיבוץ המאוחד ואוניברסיטת תל-אביב.
 2001. 233 עמודים.

ספר זה חשוב מאוד לקורא הישראלי, למרות כמה מגבלותיו, והוא חשוב עוד יותר לקורא הערבי, שלמענו הוא נכתב במקור. זוהי מעין מסה עיתונאית, הלוכשת לעיתים מחצלות של מחקר היסטורי, פוליטי וחברתי, ויש לה מסר אחד ברור וחד-משמעי: השלום וההשלמה הערבית עם ישראל הינם צורך חיוני של עמי ערב ותנאי הכרחי להתפתחות התרבותית, הכלכלית, הטכנולוגית והפוליטית. בעיני אל-מהדי, הדמוקרטיזציה של המשטרים הערביים ושלום אמיתי עם ישראל כרוכים זה בזה, אף שלא ברור בדיוק מה קודם למה. אל-מהדי אינו ירא לקבוע חד-משמעית שהשנאה כלפי ישראל ומצב הלוחמה המתמדת עימה טופחו על-ידי המשטרים הערביים הרודניים, החשוכים והפשיסטיים – אכן, אל-מהדי אינו נרתע מהתבטאויות בוטות ביותר – אך ורק כדי לשמר את שלטונם, תוך כדי השארת העמים הערביים בפיגור, בעוני ובבערות.

דבר המוסיף ערך מוסף לקולו של אמין אל-מהדי הוא שאין הוא נמנה עם האינטלקטואלים הערביים היושבים לבטח באחת מארצות המערב ומשם מטילים בליסטרות על המשטרים הערביים האוטוריטריים והמושחתים ועל שליטיהם. אל-מהדי נמנה עם קבוצה קטנה (שלדעתו גדולה יותר מן המקובל לחשוב) של אינטלקטואלים מצריים היושבים בארצם (כמה מביניהם ידועים ביותר, דוגמת הסופר חתן פרס נובל גא'יב מחפוז), שחזונם הוא להגיע להסדר שלום כולל במזרח התיכון, ותוך כדי כך לליברליזציה, דמוקרטיזציה והתאזרחות של המדינות והחברות הערביות. אל-מהדי, מהנדס בהכשרתו ובעל הוצאת ספרים קטנה ("דאר אל-ערביה ל'נשר"), שפרסם גם כמה ספרים עבריים בולטים מתורגמים לערבית, לא נמנה עד לפרסום ספרו זה עם הדמויות הבולטות בשיח הציבורי המצרי והערבי. התגובה הרשמית נטתה להתעלם מן הספר וממחברו, אולם לאחר שקצר שלל של ביקורות נלהבות בעיתונות יוקרתית (כגון אל-חיאית הלונדוני ואל-אחראם הקהירי) ודיונים ב"אל-ג'זירה", זכו אל-מהדי וספרו בבולטות ניכרת. ייתכן שאת מחיר הפרסום שילם דווקא הסוציולוג הנודע סעד אל-דין איבראהים, ראש מכון איבן-ח'לדון, שבמסגרת מאבקו לדמוקרטיזציה של המשטר המצרי, התייצב לצידו של אל-מהדי. איבראהים, כזכור, הושלך לכלא לתקופה ממושכת ושוחרר, אולם עד ליום כתיבתן של שורות אלה מצבו המשפטי אינו ברור.

אל-מהדי מטיח ביקורת נוקבת בורם המרכזי של האינטלקטואלים המצריים והערביים, שיוצרים, תומכים ומסתופפים באידיאולוגיה הגמונית שאל-מהדי מכנה אותה "הדעה האחת". זוהי אידיאולוגיה ימנית שוביניסטית, שחלק ממקורותיה בפרשנויות איסלמיות (לדעת אל-מהדי, האיסלם המקורי עצמו הינו דת סובלנית והומנית, כל עוד היא אינה עוברת תהליכי פוליטיזציה). לפי תפיסה זו, תפקידו של האינטלקטואל בחברה הוא לייצר ולשמר את הזיכרון הקולקטיבי ולחזק את התודעה הלאומית-הלאומנית תוך דמוניזציה של ה"אחר" (היהודי, הישראלי והמערב כולו). התוצאה היא יצירה ושחזור מתמיד של מצב חברתי שאל-מהדי מכנה אותו "מלחמה-תבוסה". ה"תבוסה" אינה בהכרח רק תבוסה

בשדה־הקרב, אם כי זה אחד מביטוייה. התבוסה היא בעיקרה תבוסה ציוויליזציונית וכמעט הרס הסדר הקוסמי. זהו מעגל סגור שבתוכו המלחמה מייצרת תבוסה והתבוסה מייצרת מלחמה, וכן הלאה. סאדאת, על־פי אל־מהדי, עשה אומנם פריצת־דרך נועזת אך היה זה מהלך חלקי בלבד, מכיוון שהסכם השלום לא לווה בתהליכי דמוקרטיזציה בתוך מצרים, ומכאן שגם השלום נהיה לשלום חלקי – שלום בין משטרים, ולא בין עמים. יש לזכור שבעקבות כל מלחמה שהסתיימה בתבוסה ערבית, הוצף העולם האינטלקטואלי הערבי בגלי ביקורת עצמית, בבחינת "איפה טעינו?" ספרים אלה הביעו לא־פעם אמירות בוטות על התרבות והמשטרים הערביים, מכמה זוויות ביקורתיות: הפן־ערבית, הימנית־הלאומית, הדתית־האיסלמית, הליברלית המערבית־מערבית (בדומה לגישתו של אל־מהדי) ומן השמאל הערבי. מבחינה זו, ספרו של אל־מהדי משתלב בסוגה מופרת של ספרות תוכחה בעולם הערבי. אלא שתוכחה זו, הנובעת מהנחות־יסוד לא־מקובלות, מוליכה אותו למסקנות מקובלות עוד פחות. אל־מהדי מציג את הנחות־היסוד של "הדעה האחת" וממוטטן אחת לאחת. בעיקר הוא מצליח לשים ללעג ולקלס את מתנגדי ה"נורמליזציה" עם ישראל.

לעומת "הדעה האחת", אמין אל־מהדי מציב את "הדעה האחרת", שתמציתה היא כי לא זו בלבד שניתן להגיע לפיוס ולשלום עם ישראל מבלי לוותר על זכויות הפלסטינים ויתר עמי ערב, אלא שהתפייסות זו תניב ברכה, שגשוג ושיקום מוסרי לכל עמי האיזור. מצד אחד, יש כאן ניסיון נאה לשבור את הדימוי של יחסי סכום־אפס בין היהודים לערבים באיזור, אולם קריאה אחרת עלולה לתת את הרושם שאל־מהדי סבור כי למעשה רק באמצעות שלום ניתן להביס את ישראל, או ליתר דיוק להופכה למדינה יהודית־ערבית (על כך ראו בהמשך). אף־על־פי של"דעה האחרת" יש כמה שורשים היסטוריים מכובדים (למן תחילת שנות הארבעים של המאה הקודמת), זו הועלמה ודוכאה לחלוטין כמעט בתקופת השלטון המיליטריסטי והדכאני של נאצר. לאחר מפלת 1973 החלה "הדעה האחרת" לצוף על פני השטח, כאשר היא נישאת בעיקר על־ידי פעיליה הוותיקים והמקוריים, שחלקם נאלצו קודם לכן לצאת לגלות בעקבות הרדיפות של משטר הקצינים. מגמה זו נהפכה לפי סקירתו של אל־מהדי לתנועה של ממש, אם כי עדיין תנועה של מינועט אינטלקטואלי מאוים. מכל מקום, אל־מהדי נחוש בדעתו כי "הדעה האחרת משמיעה את קולה ויהיה המחיר אשר יהיה, גם אם היא נעשית מטרה להאשמות בבגידה ובכפירה ונחשפת לצחנת החרפות וההשמצות".

אל־מהדי שם את יהבו על "ועידת קופנהגן", שהתקיימה בחודש ינואר 1997, ואשר כוננה את הברית הבינלאומית לשלום ישראלי־ערבי. בוועידה זו השתתפו אינטלקטואלים ופעילי־שלום רבים מארצות ערב ומישראל, ונוסחה בה הצהרה שקבעה כי "תרבות המלחמה והשנאה השוררת ביחסי ישראל־ערב יותר מיובל שנים אינה ביטוי לרצונם החופשי של עמי המזרח התיכון, אלא פרי שאיפותיהם של המחנה הישראלי הדוגל בסיסמת ארץ־ישראל השלמה, מצד אחד, ושל המחנה הערבי הדוגל בסיסמת חיסול ישראל, מן הצד האחר". בעוד שבישראל עברה ועידה זו ללא תשומת־לב מיוחדת, בארצות ערב היא חוללה ויכוחים סוערים, בעיקר לנוכח רשימת הדמויות הבולטות שהשתתפו בה. אל־מהדי רואה בוועידת קופנהגן תחילתה של תנועת־שלום כלל־אזורית. בדומה לאינטלקטואלים ערביים רבים אחרים, אל־מהדי מעריך את ישראל ואת יכולותיה הכלכליות, הטכנולוגיות, המדעיות ואף התרבותיות. אלא שבניגוד לרוב

האחרים, שהערכה זו מלווה אצלם בתחושות של איום, דחייה ושנאה, אל־מהדי מטיף להוציא מתוק מעו ולהיעזר ביכולות אלה כדי להביא מזור לעמי ערב, ובעיקר למצרים. למרות הביקורת הקשות שהוא מטיח (לרוב בצדק) בישראל, אין הוא עושה דמוניזציה שלה. הוא "מאזן" את פשעי היהודים נגד הערבים בפשעי הערבים נגד היהודים. הוא יוצא בתקיפות נגד ראיית ישראל כארגון, ולא כחברה מגוונת ומלאה סתירות פנימיות, המהוות את מקור עוצמתה מכיוון שאין ולא יכולה להתקיים בתוכה דעה אחת. אל־מהדי רואה כאחרים לא־הפתרון של הסכסוך את הגורמים הלאומניים־הפשיסטיים והדתיים משני הצדדים (הספר נכתב בתקופת נתניהו), והוא גם מחלק ביניהם את נטל מעשי הזוועה והאכזריות.

אל־מהדי מתגלה במיטבו כמבקך של "הדעה האחת", אולם הוא משכנע הרבה פחות כאשר הוא פורש את הנחות־היסוד של "הדעה האחרת", כפי שהוא מנסה לבססה, בעיקר בגלל אבחנותיו השגויות מעיקרן לגבי מהות החברה הישראלית. כאמור, תפיסתו של אל־מהדי סטריאוטיפית הרבה פחות מן הראייה הנפוצה של ישראל בקרב האינטלקטואלים היושבים בארצות ערב, והוא מודע לכאורה לגיוונה ולמורכבותה של החברה הישראלית. יחד עם זה, אף הוא נשבה במקסם־השווא של הזהות "יהודים־ערבים", שעליה הוא בונה את יקר חונו. הנחתו היא שהאזרחים הערביים בישראל והיהודים שמוצאם או מוצא הוריהם מארצות האיסלם מהווים לא רק נתון דמוגרפי שנהפך למסה קריטית במסגרת המשטר הדמוקרטי בישראל (שבו המספרים קובעים), אלא גם גוש תרבותי ערבי (או מזרחי) שעשוי לחולל מהפך במכוונות התרבותיות - וממילא גם הפוליטיות - של ישראל (שבמקורה נבנתה ונשלטה על־ידי יהודים ממוצא אירופי). לא זו בלבד שמשאלת־לב זו "למזרח" את ישראל אינה מציאותית, אלא שיש בה משהו הסותר את נקודות המוצא של אל־מהדי עצמו, שהינו חסיד התרבות (הפוליטית) המערבית ואשר רואה ב"מערביות" של ישראל את מקור עוצמתה. תיאורטית ניתן אומנם ליישב סתירה זו, שכן בניגוד לגישה האוריינטליסטית, אין ב"מזרח" וב"מזרחיות" גורמים מובנים שמונעים דמוקרטיזציה, קיומה של חברה אזרחית והומנית, כיבוד זכויות אדם ואזרח, יחס שוויוני כלפי נשים ומיעוטים והפרדת הדת מן המדינה, שהינם עיקר שאיפותיו של אל־מהדי. הבעיה היא שבמדינה הישראלית (להוציא קבוצת עילית צרה) אין יהודים "ערביים" בעלי זיקה - ולו בשפתם - למורשת התרבות הערבית, כפי שאל־מהדי רוצה להבינה. ה"מזרחיות" הישראלית הובנתה מראש כניצבת מול הערבות וכמצויה בקונפליקט עימה. קשה גם לראות בשלב זה ברית תרבותית בעלת השלכות חברתיות ופוליטיות בין האזרחים הפלסטיניים בישראל לבין היהודים ה"מזרחיים". בהקשר הישראלי, למזרחיותם של ה"מזרחים" יש מובנים שונים מאוד מן ה"מזרחיות" הערבית, למרות השותפות במסורות מן העבר.

לפנינו ספרו של אינטלקטואל טיפוסי, אך אוטודידקט ברבים מן התחומים שהוא מטפל בהם. יש באוטודידקטיות זו חן רב, אם מוכנים להתייחס בסלחנות לטעויות הגדולות והקטנות המצויות במסה, שכן - כפי שאומר בצדק שמעון שמיר בהקדמתו המועילה לספר, שבה הוא ממקם את אל־מהדי בהקשר של כלל העולם האינטלקטואלי המצרי והערבי - ניתן לבסס תזה וזהה או דומה גם מבלי להתבסס על הנחות־יסוד שגויות. ולכל אלה הבאים אליי תדיר ושואלים במפגיע היכן ניתן למצוא אינטלקטואלים ערביים שואפי

שלום והתפייסות, אוכל להוסיף לרשימת הקריאות המכובדת גם את ספרו של אמין אל־מהדי.

ברוך קימרלינג

האוניברסיטה העברית בירושלים